

„A“ SZLOVÁKIAI MAGYAR REGÉNY

Amióta csehszlovákiai magyar nemzetiség létezik, szinte állandóan felbukkan az az írói igény is, hogy átfogó, nagy epikus műben, regényben kellene ábrázolni ennek a népnek az életét, speciális helyzetét és problémáit. Ezzel az igénnyel íródott már a legelső itteni regénykísérletek egyike, Falu Tamás *Kicsinyesek* c. alkotása is 1925-ben, majd Darkó István írt kisebbségi magyar regényeket: *Korbács*, *Lángoló csipkebokor*, *Deszkaváros*, de ezek, és más íróink hasonló kísérletei, többé-kevésbé mind kudarcba fulladtak, nem hoztak létre kimagasló jelentőségű művészi alkotást. Pedig lehet jó kisebbségi magyar regényt írni, erre a romániai Tamási Áron is példát mutatott *Abel-trilógiá*-jában. Egri Viktor már a két világháború között is a legjobb szlovákiai magyar epikusok közé tartozott, két regényét: *Fölkél a nap*, *Égő föld* (a felszabadulás után mindkettő megjelent átdolgozott formában) már akkor is számon tartották az irodalomtörténészek Magyarországon is, de a „Kisebbségi Regény” alkotásáért folyó vetélkedésbe akkor nem kapcsolódott be.

Egrinek most megjelent *Megmondom mindenkinek* c. alkotása szlovákiai magyar történelmi regény, s e meghatározásban a hangsúly főként a történelmin van. Ilyen történelmi regény a felszabadulás előtti kísérletekből nem jöhetett volna létre, s Darkó nem is ezzel a műfajjal, hanem inkább a lélektani jellegű kisebbségi regénnyel kísérletezett; pl. a *Lángoló csipkebokor*-ban nem mondja el a történelmi eseményeket, hanem főhőse, egy kisebbségi magyar gazda romantikus pózaiban, idealizált alakjában próbálta ábrázolni a nemzetfenntartó erőt. A jó történelmi regény alkotásához bizonyos távolság szükséges; elsősorban időbeli, hogy a korlátozó subjektív tényezőktől megszabadulva tekinthessünk az eseményekre. A legtöbb szlovákiai magyar író közvetlenül 1918 vagy 1945 után érzelmi okokból sem tudott volna életünkről történelmi regényt írni, mert a nemzetiségi diszkrimináció okozta sérelmek miatt nem lett volna képes tárgyilagos önismeretre. Véleményem szerint ez az érzelmi elfogultság pl. az egyik oka annak is, hogy olyan sematikus papírfigurák Vajanský múlt századbeli számos társadalmi regényeinek hősei: a nemzetiségi elnyomás miatt nem tudta tárgyilagosan megismerni sem a magyarokat, sem saját nemzetét. Hasonló okok miatt válnak a németek olyan sematikus ördögökké oly sok antifasiszta író műveiben.

Egri Viktorban kétségkívül megvan az az adottság, hogy a szükséges epikai tárgyilagossággal tekint a témára, elbeszélő tehetsége, fejlett szépprózai stílusa is vitathatatlan. Az is tény, hogy Egri rendkívül jó érzékkel tud választani aktuális, a közérdeklődés középpontjában álló témát, mint ezt pl. a *Közös út* c. drámája esetében is láttuk, s számos műve úttörő jelentőségű olyan szempontból, hogy először ábrázol szépirodalmi műben bizonyos „levegőben lógó” vagyis nyilvánvaló, de még meg nem írt igazságokat. Persze az is tény, hogy Egri erényei és hiányosságai a felszabadulás óta írt műveiben valahogy közös gyökereik: éppen az aktualitás, az új problémákról bámulatosan rövid idő alatt megszülető könyvek láttán vetődik fel a kérdés, eléggé elmélyülten, művészi erővel tudja-e ábrázolni ezeket a problémákat? Fábry Zoltán Egrinek *Túrj üllő* című regényét elemezve és a *Márton elindul* címűről írt korábbi megállapításait korrigálva részletesen és érdekesen elemzi a „lett” regény és a „csinált” regény közti különbséget. Egri műveinek értékét azonban csak úgy tudjuk helyesen meghatározni, ha előzőleg tisztázzuk, mihez mérjük: a szlovákiai magyar irodalomhoz vagy a világirodalomhoz. Az utóbbi szempont felvetése már magában is nagyképeségnek látszik, hisz pl. Pavol Števček az új szlovák irodalom legsikeresebb műveinek ismertetésekor az írószövetségben elhangzó ilyen kérdésre csak azt válaszolta, hogy eddig még senki sem próbálta meg világirodalmi mértékkel mérni a szlovák irodalmat. A hazai magyar irodalomról pedig köztudomású, hogy harmadvirágzásának megindulásakor, az ötvenes évek elején, az áttelepítések és áttelepülések után, egy-két kivételtől eltekintve csupa kezdő és fiatal képviselője volt. Vagyis az olyan írói rutin, amely világirodalmi rangú írónál hiba lehetne, nálunk egyenesen hiányzott, hiszen prózáiróink többsége még ma is „mesterségbeli”, nyelvi, kompozíciós stb. hibákkal küzd.

A bevezető megjegyzésekkel rá akartunk mutatni néhány szempontra, melyeket figyelembe veszünk Egri regényének elemzésekor. A *Megmondom mindenkinek* műfaját, szerkezetét, esztétikai sajátosságait aránylag könnyű meghatározni. Az olyan történelmi regények közé tartozik, melyet a „gyermek is megért”, hagyo-

mányos realista eszközökkel, marxista világnézet szempontjából ábrázol olyan eseményeket, melyeket többé-kevésbé valamennyi szlovákiai magyar ismer. A közelebbi műforma: keretes napló. Takács Ferenc, a béalafalvai szövetkezet elnöke megismerkedik a faluba újonnan érkezett tanítónővel, kölcsönös vonzalom ébred bennük egymás iránt, s hősünk elhatározza, hogy elmondja neki eddigi életét; tizenhárom füzetben írja le rendkívül fordulatos, eseménygazdag élettörténetét, melyet így most már mindenki olvashat. A regény tulajdonképpen anyaga ennek a tizenhárom füzetnek a tartalma, amihez az író a zárófejezetben még annyit fűz hozzá, hogy a tanítónő egyetlen éjszaka elolvasta valamennyit, megjelenik hősünk lakásán, mindkettőjük szíve megtelik szerelemmel. „Ahogy a kert elképzeltetlen virág nélkül, és fűnek, virágnak kell a harmat, éró búzának a meleg nyári eső, úgy szomjazom én kiégett szívemmel a szerelem életadó forrásait. Térdig jártam vérben és szennyben, szemembe csapott az égő falvak füstje, tettem és sirattam, de nincs halál és nincs gyász, amely elolthatná bennem ezt az érzést, mert élek és az élet legfőbb kincse ez a szerelem.” A keret egy kissé szentimentális, az idézett befejezés happy endszerű, de a mű lényege a hősnek 1934—1964 közötti élettörténetét tartalmazó füzetekben-fejezetekben van.

Takács Ferenc 1934-ben egy becsületes zsidó család, Wagnerék ruhakereskedésébe kerül inasként. A városban haladó, humanista eszmékkel is megismerkedik, a fasizmus uralomra jutása után megrázó tragédiát él át a zsidók elhurcolásakor. Mint Tisóék szlovák államának katonája kapcsolatba kerül a partizánokkal, részt vesz a Szlovák Nemzeti Felkelésben, súlyosan megsebesül, egy szovjet katonai kórházban egyik kezét és lábát amputálják. A felszabadulás után mint a partizánszövetség és a kommunista párt funkcionáriusa küzd a reakciós elemekkel, átéli a szlovákiai magyarokat érintő diszkriminációs intézkedéseket, majd az egyenjogúsítást. Közben megházasodik, de házassága súlyos válságba kerül; hosszú, idegőrlő pereskedés után elvlik. Hazamegy szülőfalujába, segít a termelőségmozgalmak megszervezésében; ennek elnökeként a szocialista építőmunka számos akadályán és problémáján küzd át magát. Szó van naplójában szinte minden többé-kevésbé jelentős, a szlovákiai magyarokat érintő eseményről, mint pl. az *Új Szó* megjelenése, a Csemadok megalakulása, az iskolák, a kulturális élet és az ifjúság számos problémája.

A *Megmondom mindenkinek* a történelmi-társadalmi regénynek azt a változatát képviseli, amely bizonyos műfajkönnyítést s egyúttal megkötöttséget is jelent. A könnyítés abban áll, hogy az írónak nem kell kitalálnia a történeti eseményeket, adott társadalmi és történelmi körülmények közt szerepelteti hősét. A megkötöttség ugyanebből a tényből származik: a jelen társadalom szemlélete sosem mentes szubjektív nézetektől, mert nincs távlata saját maga szemléléséhez (hasonló ez ahhoz, ahogy az egyén értékelik egyidejű cselekedeteit), az író pedig nem tud vagy nem is akar bizonyos köztudattól, társadalmi szemlélettől eltérni. Így a szubjektív tévedések lehetősége annál nagyobb, minél közelebb állnak az események a mához. Egri történelmi regényében is a két világháború közötti időszakkal és a második világháborúval foglalkozó fejezetek tekinthetők hitelesebbeknek. Ezzel szemben azt is megállapíthatjuk, hogy a mű mégis a felszabadulást követő évekről mond legtöbb újat, mert a szlovákiai magyarokat 1945—48 között sújtó intézkedések részletes elbeszélését könyvkiadásunk 1963 előtt nem tette lehetővé, de valószínű, hogy az író ez irányú szándéka is csak a lehetőségek megteremtése után ébredt fel. Ha Egrinek ezt a könyvét az 50-es években megjelent hasonló témájú társadalmi regényekhez hasonlítjuk, azt is észre kell vennünk, hogy társadalomszemléletünk is fejlődik, bizonyos történelmi események megvilágítása egyre közelebb kerül az objektív igazsághoz.

A következőkben azt szeretnők megvizsgálni, mennyiben történelem, mennyiben regény ez az alkotás, s mennyire sikerült kiküszöbölnie az írónak a felszabadulás óta irt egyes műveiben megnyilvánuló sematizmust. Az események leírása, amint a borítólapon is megállapítják, lényegében megegyezik a történetírók „legújabb eszmecsereiben kialakított állásponttal”. Viszont eléggé köztudomású, hogy egyes kérdésekben a felszabadulás óta már különböző álláspontok és magyarázatok hangzottak el, s mivel a fejlődés előrehaladó folyamat, az is valószínű, hogy a teljes történelmi igazság csak később fog tisztázódni. Ezért dialektikusan kell megfogalmazni a könyv történelmi értékét is: a néhány évvel ezelőtt irt történelmi értekezéseknél és regényeknél tárgyilagosabban ír, ugyanakkor a történészek álláspontjához való ragaszkodás magában rejt számos sematikus buktatót is, s mivel az író nem törekedett egyéni történelemszemléletre, műve nem is lehet mentes bizonyos sablonoktól.

Művészi szempontból a történelem maga is séma, mert a regényírónak nem

azt kell leírnia, amit a tudomány már megállapított, hanem úgy kell ábrázolnia hőse sorsában, cselekedeteiben az eseményeket, hogy az olvasó azokat átérezze, beleélje magát a műbe, ami nagyrészt a jellemábrázolásban múlik. Tévedés volna azt állítani, hogy Egri nem tud jellemezni, egyéni sorsokat ábrázolni, de a regényírás szempontjából a könyvnek mégis nagyobb hiányosságai vannak. A jelenségek mögött ritkán keresi a lényegét, keveset analizál, nem fedez fel új igazságokat. Igaz, mindez megokolható a naplóformával; egy munkáskáder naplójában túlzás volna filozófiai gondolatokat keresni, de így a napló bizonyos művészi sémát, krónikát eredményez. Számítalan kisebb-nagyobb eseményt foglal magában, s éppen ezért legtöbbjét csak felszínesen tudja ábrázolni, csupán egyszerűen feljegyzi, esetleg röviden megmagyarázza. A naplóforma csupán egyetlen alapsabb jellemábrázolást tesz szükségessé: a főhősét, a többi szereplő szükség szerűen háttérbe szorul, a főhős pedig kissé idealizált, a szocialista romantika szemléletében megformált pozitív jellem. A mű számos részlete azonban így is rendkívül hatásos, épp az egyszerű közlés, megdöbbentő események és fordulatok szépitgetés nélküli lejegyzése teszi azzá.

Egri tudatosan törekszik az egyszerű leíró realizmusra, mellyel a tények, a tragikus események hitelességét, igazságát támasztja alá. „Én csak életem krónikáját írom, nem kutatom a történelmi események okát, csak a hatásukat tudom leírni, hogyan forgattak ki engem és dúltak szét körülöttem mindent, hogyan törték és rombolták össze apránként mindazt, ami szép volt, emberi és arra hivatott, hogy megmaradjon.” (62. o.) „Én csak a tényeket, saját tapasztalataimat mondom el, csak arra térek ki, amiről évek múltán kiderült, hogy ártott életünknek, visszavetett munkánkban.” (244. o.) Az olvasót tehát csaknem minden fejezetben figyelmezteti arra, hogy tulajdonképpen egy autodidakta munkáshős, falusi funkcionárius naplóját olvassa, de ez a mindent megmagyarázás, valamennyi probléma megoldása válik néha sematizmussá, mert kiküszöböli a nagyobb eredetiséget, ott is lezárja a gondolatot, ahol a fejlődés és az olvasó fantáziájának működtetése érdekében nyitva hagyhatná. (Ez a lekerekítő, bezáró módszer egyébként Egrire valamennyi felszabadulás után írt művében megfigyelhető, s alighanem összefügg a vulgárisan értelmezett szocialista realizmussal.)

A problémák megoldása, befejezése nem egy helyen a mű kárára van. Igazi regényes ötlet, jó lélektani motívum pl. a hős tépelődése azon, vajon ő lehet-e az apja első gyermeküknek. Házasságuk előtt egyik jó barátja figyelmezteti arra, hogy menyasszonyának viszonya van a gyár nős főkönyvelőjével, a gyereket váratlanul előbb születik meg két hónappal, egyáltalán nem látszik koraszülöttnek, az is gyanús, hogy a vele mindig szemben álló anyósa túlságosan is bizonyítgatja a koraszülöttséget; Takács a csecsemő arcvonásaiból mégis megbizonyosodik, hogy ő az igazi apa. A későbbi házastársi bonyodalmak és a válás bekövetkezése előtt jobb lett volna ezt a kérdést nyitva hagyni, habár ez nem lényegbevágó hiba. A történelmi séma átvétele jobban árt a műnek ott, ahol lényeges társadalmi és emberi konfliktusokat ír le, s valóban csak krónikás leírást találunk művészi ábrázolás helyett. Ilyen kérdés pl. a földművesszövetkezetek megalakítása, a magyarok jogfosztottságának vagy a felkelésben részt vevő különböző erőknek az ábrázolása. Olyan problémákról van itt szó, melyeket Egri egyértelműen ír le, pedig a művészi módszer lehetővé tenné, hogy a jelenséget dialektikusan, összetetten ábrázolja, mert a művészet eszközeivel gyakran jobban ki lehet fejezni a bonyolultat, mintha logikai eszközökkel akarunk igent is és nemet is mondani. De lássuk a konkrét példákat!

A tizenegyedik „füzetben” írja le Egri, hogyan alakulnak meg a földművesszövetkezetek a szlovákiai magyar falvakban. A kezdeményezés a járási hivatalból indult ki, s nem kétséges, hogy az író épp oly híven írja le az irányelveket, ahogy azt akkor egy járási funkcionárius bürokratikusan előadta: „A járás 44 falujából legalább a negyében Szilveszterig hivatalosan meg kell alakítanunk a szövetkezetet. További tíz faluban pedig megteremtjük a lehetőséget, hogy még a tavaszi munkálatok előtt megalakuljanak.” Azután megindul az agitáció; a maradi parasztok nyakaskodnak, ingadoznak, egy nagygazda később kártevő tevékenységet fejt ki, de végül minden megoldódik, a szövetkezet fokozatosan felvirágzik. Nemcsak Egri, hanem szinte valamennyi szlovákiai magyar epikusunk hasonló módon ábrázolja ezt a kérdést. Nagy vonalakban vázolva így is történt, de épp a „nagy vonalak” jelentik a művészi sémát, a jelenség felszínének és nem a mélyének megragadását. A módszer és a cél közti ellentmondást kellene itt képszerűen ábrázolni.

A nagyüzemi gazdálkodás kétségkívül fejlettebb a kisparasztinál, de a földműves ragaszkodott a régi életformához, ezért felülről kellett a szövetkezetek

megszervezését irányítani. Mivel azonban a szövetkezés nem volt mindig önkéntes, meglátszott ez azután a rossz munkafegyelmen, gyöngé termelési eredményeken stb., vagyis a cél nem szentesíti egészen az eszközt, mert a célban benne van az eszköz hatása is. A szövetkezetesítés elbeszélése itt azért sematikus, mert az író lényegében a járási funkcionárius álláspontját teszi magáévá; az ingadozó parasztét is magáévá kellene tennie, hogy összetettebb módon ábrázolhassa a jelenséget, hogy az művészi igazsággá változhassék. Ez nem azt jelenti, hogy a művészek is ingadoznia kell különböző álláspontok között, hanem csak annyit, hogy a képszerű ábrázolásban az igazság mélyebben és összetettebben is kifejezhető, s az írónak nem kötelessége minden rendelkezést vagy eseményt megmagyarázni, elég, ha bemutatja. Egy-egy jelenség a valóságban is gyakran bonyolult, ellentmondásos, de eltérnénk a tárgytól, ha itt részletesebben elemeznénk a valóság és a műalkotás összefüggéseit. Talán így is sikerült megvilágítanunk, mik a sematikus buktatók történelmi tematikájú epikánkban.

A Szlovák Nemzeti Felkelés vagy a szlovákiai magyar nemzetiség jogfosztottságának ábrázolásában található sematikus motívumokat még könnyebb kimutatni, mert ezekről a történelmi eseményekről az elmúlt húsz évben eléggé különböző és részben ellentmondó értékelések láttak napvilágot, s egyes íróink is különböző módon ábrázolták. Egy 10 évvel ezelőtt megjelent szlovákiai magyar regényben pl. azt olvassuk, hogy a magyarok kitelepítésének követelése igazságos volt, mert az egész szlovák nemzet határozta el. Ma már felesleges volna az ilyen megállapításokkal vitatkozni, hisz mind az író, mind az olvasó túlhaladottaknak tartja.

A hiányosságok további elemzésével hamis elképzelést támaszthatnánk az olvasóban Egri művéről, amelyet pedig így is a legsikerültebbnek tartunk a szlovákiai magyar történelmi regényalkotások között. Külön kell hangsúlyoznunk azt a tényt, hogy több mint tízezer példányban vette át terjesztésre a magyarországi Kossuth Könyvkiadó, s így olyan olvasóközönség is megismerkedhetik egy nemzeti kisebbség életével és problémáival, amelynek hasonló élményben nem volt része. A szlovákiai magyar könyvek közül a *Megmondom mindenkinek* méltán jelenti az eddigi legnagyobb magyarországi könyvsikert, mert az említett sematikus motívumok ellenére nem tekinthető csak „csinált” regénynek. A főhős házasságának története, őszinte közvetlenséggel előadott viszontagságai, kalandjai valóban regényes érdekességűek. Bizonyára azt sem kell részletesebben magyaráznunk, hogy a történelmi-társadalmi regénynek nem egyedüli célja a gyönyörködtetés, hanem fontos ismeretközlő jelentősége is van, s Egri könyve ebből a szempontból hitelesebb olvasmány történelemkönyveinknél, melyeket még régebbi szempontok és eredmények alapján írtak. A mű szerkezete alaposan átgondolt és egységes, stílusa is jobb a szlovákiai magyar regények átlagánál; nyelvi szempontból csak Rácz Olivérnek *Megtudtam, hogy élsz* c. regénye állítható Egrié mellé. Néhány kritikus megjegyzésünkkel nem a regény elmarasztalása volt a célunk, hanem aktuális tematikájú történelmi és társadalmi epikánk általában tapasztalható (számos írónknál még fokozottabb mértékben) hibáira akartunk rámutatni.

CSEHSZLOVÁK KÖLTŐK

OLDRICH MIKULAŠEK*

A MÁSODIK POHÁR

*Ma minden tavaszt
daráidóra hívunk*

*Az ablakokon kizöldülnek a zsaluk
s női keblek sóhajoktól tépázottan,
mindig csak két csillaggal,
új eget fognak érinteni,
kékebbet, mint maguk.*

*A tetők macskaháta roppan
a szegélycserépben,
mintha csak a hold körme
gerendába törne.*

*Egyetlen karmolás az éj,
szükszavú lesz szörnyen:
Mi van veletek?
Veled mi van? Beszélj.*

* Oldřich MIKULAŠEK, született 1910-ben, a süfített metafora mestere. A lassan klasszikus-számba menő költő, sok fiatalnak mintakép. Eveken át szerkesztette a brünni Host do domu-t, s még ma is a szerkesztő bizottság tagja. Utolsó versesköteteivel az idősebb nemzedék élére került. Az itt közölt két verse a „Poharak” című ciklusból való.